

З МИНУЛОГО І СУЧАСНОГО

**СПОГАДИ
РОЗДУМИ
ІНТЕРВ'Ю**

Наталія Ісаєвич (Чабанівна)

СТРИЙ І ПЕРЕМИШЛЬ. КАРТКИ СПОМИНІВ

Стрий перед Першою світовою війною

Мої дитячі роки припали на часи перед першою світовою війною. Тоді, “за Австрії”, Стрий був набагато чистішим і рухливішим містом, ніж пізніше, “за Польщі”. Тато, який працював на залізничній пошті, казав, що за Польщі працівники могли собі навіть спати на тапчанах, наставивши будзик (будильник). А за Австрії постійно був рух – поїзди з Відня, з Будапешту, Трієсту. У городчиках перед будинками були троянди й інші квіти, а в каменицях на балконах – скриньки з квітами.

Я виросла на вул. Ланах Долішніх – це теперішня Львівська. По кожний бік вулиці відходили прогони – невеличкі вулички по два-чотири будинки. Наш дім

“Рідна хата на Ланах у Стрию”. Малюнок Наталі Чабанівни

мав порядковий номер 64. Цей номер мали всі доми прогону, а номер нашого будинку був 195-й. Найбільші господарі – багаті на Ланах, такі, як Диба Онофер, Бандера, Кос, жили “з ґрунту” – але до селян із сусідніх сіл ставились з висока, вважали себе за міщан¹.

Наша садиба була в дуже мальовничому місці. Хага складалася з двох частин. Перша, стара, спадкова хата діда Андруся Чабана, притикала до комори, відтак городчик, в якому були яблуня і дві черешні. Близько 1910 р. прибудовано кухню і покій з боку річки і покрито цілу хату цинковою бляхою (замість гонти). До нової

частини ми самі перенеслися, а до старої частини взяли льокаторів (Ковалева, що працював на пошті). В малій хатині мешкали двоє старших людей – пильнували хату, замітали подвір'я – а грошей від них не брали. За хатою була криниця, сто-дола і дві комори та хлів для корови. Вздовж подвір'я росли верби аж до річки. У нас був пес “Цезар”. Взагалі усіх собак, які були у нас, а було їх за моєї пам'яті дві, звали Цезар. Таке ім'я дав псові мій брат. А мама й тато погодились на нього, бо в нікого не було собаки з таким ім'ям. Цезар сидів біля комори над водою на ланцюгу. Мама держали багато качок – кілька квочок у нас висиджували каченята, а як ті трохи підросли, то гонили їх до річки, що плила в кінці подвір'я.

Які гарні береги мала Млинівка – так називалась ця притока річки Стрий, бо її водою працювали два млини. Страшно мені подобався краєвид з нашого подвір'я над водою. З двох сторін річки була яскрава зелень, понад береги росла ружа, терен, лози були височезні, між ними стежки. Луговине, – так називали ті корчі, – було таке високе, що худоба в ньому могла заблудити. Пастухи пасли на полянах, а як хто пас в луговинні, то хіба на шнурку. Від Млинівки починався цісарський луг – там худобу займали і звертали, як заплатити кару.

Тато розповідали, що за його молодих років всі польські родини в Стрию можна було на пальцях порахувати. А як я була мала, то вже було поляків досить, але менше, ніж українців. Поляки займали переважно вищі урядові посади, багато працювали колярами (залізничниками), бо це була добре оплатна робота. Спочатку взаємини між українцями і поляками були приязні, одні і другі святкували свята, як “польські” (римо-католицькі), так і “українські” (греко-католицькі). Але коли українці почали домагатися для себе рівних прав, то це було сприйнято дуже вороже і взаємини почали псуватися. Моєї мами мама була українка, а батько поляк. В таких мішаних шлюбах було прийнято синів хрестити в тому обряді, в якому був батько, а дочок за матір'ю. Так і мама була охрещена в греко-католицькому обряді, по-польськи не любила говорити і майже ніколи не говорила. А її брати, мої вуйки, стали поляками. Молодший з них, Ясько, був боднарем і не був завзятим проти українців. Натомість старший Олександр, якого ми називали Олексою, став “naczelnikiem rosiaгу” (начальником поїзду) – отже “великим паном” і польським шовіністом, його діти-гімназисти належали до “Стшельца”. Раз, коли мама лежала хвора, прийшов її відвідати брат Олекса і почав на українців таке говорити, що мій брат Михайло сказав рішуче: “Прошу вийти за двері і такого не говорити в українському домі!” І з того часу ні він, ні його родина нас не відвідували, і взагалі зв'язки з ними порвалися, їх дітей я навіть не знала. Після Другої світової війни обидва вуйки з родинами виїхали до Польщі, залишилася лише дочка вуйка Яська.

Оскільки влада була в руках поляків, в урядах (установах) панувала переважно польська мова. На пошті це змінилося, коли став там працювати Синиця. Хоча жінку мав польку, “з мазурів”, він поставився твердо: “У нас конституція, і ніхто не змусить мене говорити лядською мовою. Буду говорити по-українськи, а як хто не хоче – по-німецьки”. Коли я носила на пошту обіди татові, він попереджував: “Пам'ятай, як буде там урядник Синиця, щоб, борони Боже, не заговорила по-польськи”. Під впливом Синиці інші поштові працівники: Угера, Кохан, Пилипів стали на службі вживати української мови. Як то багато нераз може зробити одна людина!

Мешкало в місті теж багато євреїв. Правда, слова “єврей” ми тоді не знали, а слово “жид” не вважалось образливим. Більшість їх мешкали на ринку, але і на Ланах було до Зварицького роздоріжжя аж сім жидівських склепів (крамниць). Як тільки вийти з нашого прогону – з однієї сторони склеп Ліби, з другої – Мельцера, далі по дорозі до міста були Рахміль, Юдка, Кріс, Грущак (українець). Ракшевський (поляк) продавав ковбаси і інші м’ясні вироби. Ще був торговець збіжжям Кукурудзяник. В склепах Рахміля і Юдки було все: і кава, і риж, і цукерки, бішкопти, оцет, мука і всякі крупи. Одного разу Ліба закликала мене і казала принести з дому “пшениці для курки”, а вона дасть цукерків і встоншку (стяжку). Тоді мама казала: “Як має циганити, то нехай свій циганить”, – і посилала, хоч далі, але до одного з українських склепів – до Грущака або до другого. Але родичі не мали якоїсь ворожнечі до жадного народу. В нашому прогоні жив візник Гальперн. Мав хатину, коня і ф’якр – бричку з елегантною будою над заднім сидінням. Було у них чи не шестеро дітей: Гітла, Лайка, Іцик, Мойше. Мама часто давала їм щось з харчів, а тато казали мені пізніше, коли я була уже на посаді вчительки і приїжджала поїздом до Батьків, щоб я на станції в Стрию завжди брала ф’якра Гальперна, нехай він заробить. Се була порядна і бідна родина.

Досить багато було в Стрию і німців. Вони мали свою приватну школу, Німецький дім (теперішній районний будинок культури), кірху (тепер там автобусна станція). Багато з них поодружувалися з українками, добре говорили по-українськи. Вже коли родичі жили в новій хаті по Добрівлянській бічній, напроти був дім шкільного інспектора Даума. За словами тата, дуже порядна людина. Під кінець Польщі за ним бігали хлопчики і дразнили:

“A ten Niemiec kuternoga
Co nie wierzy w Pana Boga
Ani w ojca, ani matki
Ma na d... cztery łatki”.

А що гірше – вибивали шибки, грозили, що вб’ють, і він мусив переховуватись в моїх батьків на горищі. Пізніше, в 1940 р., пропонував татові й мамі, що запише їх до своєї родини, щоб виїхали з ними до Німеччини. Розуміється, тато відмовили.

Для освіти народу багато робила українська інтелігенція. Загально шанували Євгена Олесницького. Сотрудника церкви на Ланах Олексу Бобикевича згадували довго після його смерті. Пізніше українськими товариствами керували адвокати Єронім Калитовський, Антін Гарасимів. Осередком культурного життя був Народний дім, який будували самі люди. Мама любила згадувати, як вона на будівництві подавала цеглу мулярам. А потім у релігійній виставі про Різдво грала роль Матері Божої. Дуже любила ходити і до читальні (коло церкви на Ланах).

Хором “Стрийського Бояна” керував Остап Нижанковський. Дуже гарний, сивий вже тоді був. Музикант надзвичайно темпераментний, як хто взяв фальшиву ноту, міг вдарити по голові своєю батутою, або кинути її в той бік. Коли його вбили, я ходила дивитися на те місце, де його ледве присипали землею. Хтось з присутніх зрушив землю палицею, і показала затиснена в кулак рука. Після смерті Нижанковського “Боян” деякий час не діяв. Відновив його Вахнянин. Пізніше керував Конашевич, але це вже було не те. “Боян” мав проби в приміщенні касина на першому (по-теперішньому – другому) поверсі Народного дому. Касино було для

панів (інтелігенції), а для більш простих на поверх вище була Міщанська бесіда – три кімнати (бібліотека, більярд, кімната проб церковного хору). Церковний хор довгий час провадив Антін Грубський, чудовий музик. Співали не тільки в церкві, ще й концерти давали. Ніби й непомітно, але постійно підносилася свідомість, розвіювалася вікова темнота...

Наша родина

Про мамину родину я вже згадувала коротко. Збереглася метрика шлюбу (“свідोцтво вінчання”) тата з мамою, виповнена латинською мовою. З неї видно, що тато Андрій Чабан, на той час робітник (орегатіус), народився в Стрию в 1864 р. як син міщан-рільників Миколи Чабана і Февронії Диби. Перша жінка Текля Наритник походила з Рогатина. Жила з ним тільки рік. Десь на забаві вона вийшла охолотитись надвір, дістала запалення і померла. По її смерті тато в липні 1894 р. одружився, маючи тоді 29 і пів років, з 24-літньою Марією Яблонською, дочкою боднара Петра Яблонського і Евфрозини Дикун.

Татів батько був “власником реальності” – заможний, але пияк, пропив землю. Татові лишилося тільки те, що було записане на маму. Вже з шести років лишився сиротою. Жив спочатку зі старшою сестрою, а коли вона отруїлася з нещасливої любові, то вже між чужими людьми. З малих літ був пастушком, пізніше найнявся до роботи на поле. Хоч тато не вмів читати й писати, добре знали рільництво з практики, тому стали працювати в сусідньому селі Заплатині управителем маєтку у пана Ільницького. Деякий час був робітником на тартаку. Працював теж у купелевому закладі Шайна і рівночасно був у нього управителем господарства. В тім часі річка Стрий була великою, більшою, ніж в пізніших роках. На купелі до Стрия приїжджали з Дрогобича і зі Львова². Доїжджали до ріки ф’якрами. На березі були будки, і тато видавав простирадла, рушники. Чудово плавав, перепливав річку від одного мосту до другого.

Читати й писати латинським алфавітом навчився від сина, коли той був вже учнем початкової школи. Це дало йому змогу дістати від 1905 р. працю на пошті, яка містилася тоді на розі вул. Паньскої (тепер Леніна)³ і Валової (пізніше А. Потоцького, тепер Пушкіна)⁴. Коли вибудували теперішній будинок пошти, то в колишній пошті відкрили філію гімназії. Тепер там військовий універмаг. На головній пошті тато працював недовго і перейшов на пошту № 2 при залізничній станції. Там ладував пошту на поїзди. Дуже цинив тата директор пошти – словак Ганка – казав: “Ten człowiek może złoto przеносić”. За спонукою директора татунцьо вивчав історію, географію, предмети за спеціальністю і здав екзамен на поштового підурядника. Як підурядник мав на ковнірі поштового мундуру два паски. (Раніше, коли був старшим поштовим возьним, мав один пасок.)

Тато був дуже працьовитий і мама теж. Дуже доброї вдачі, поділились би останнім куском хліба. Вдома була велика дисципліна. Нікому з дітей (було нас четверо) в голову не прийшло б, що б можна їх, себто батьків, не послухати. Не вільно було на нікого щось сказати. “Що то тебе обходить?” – казали.

Після служби тато йшли на поле. Дуже любили природу. Мамі було особливо багато роботи: і зварити, і доглянути корову, і свиню, і все зробити коло хати.

В жнива і на копання бульби наймали 10, а часом і 15 робітників, щоб скоріше закінчити роботу. Мама варила на обід борщ і кнудлі, т. зв. “канони”^{*}.

Великий вплив на мене в дитинстві і пізніше мав брат Михайло. Був здібний, дуже любив читати. За гроші, які йому давали до школи на другий сніданок, купував газети і книжки. Коли батьки про це довідались, заперенумерували йому дві газети й давали гроші на книжки. Мама називала його “газетником”, а діти дразнили “політик”. По скінченні народної школи ходив до української гімназії, т. зв. головної⁵. В гімназії його переслідували за політику, і тато вирішили перенести його до іншої гімназії в Рогатині. Але директор в Рогатині сказав: “У нього в документі є значок, що займається політикою. Раджу дати його до польської гімназії”. І дійсно у другій польській гімназії, т. зв. філії, було краще⁶. Товариші його дуже любили. Пам’ятаю, що вже по його смерті приходили жиди, його колишні колеги, і питались, де його могила.

Коли ще був гімназистом, вимагав, щоб його кликали Михайло. Не любив поширених тоді здрібнілих польських форм, як Місько, Хасько. (А тато хотів, щоб урядово його кликали Єнджей, хоч всі його називали “Андрус”, і так було навіть в документах). Михайло збирав дітей менших від себе і вчив того, що сам вичитав. Пам’ятаю, як вимагав у мене, щоб я знала, хто українські вчені. Коли я пізніше, в віці 12–13 років, їздила до Львова, просив мене купити книжку Енгельса (український переклад), і подорожні на залізниці дуже дивувались, побачивши таке в школярки.

Михайло здоров’я мав слабе, натерпівся з хворими очима в таборі полонених у Єльці Орловської губернії, потім в шпиталях у Відні⁷. 1918 р. в травні писав звітти: “За гроші доступ всюди, а без грошей, то таке піклування лікарів, як мачухи до чужої дитини”. Про нього написав один з його колег оповідання “Сліпий стрілець”. Повернувся додому тяжко хворим під ескортою польських військових. Помер 19 січня 1926 року.

Сестра Юльця була молодша від мене на два роки: мені йшов сьомий рік, а їй п’ятий. Пам’ятаю, як вона просила найстаршу Гелю⁸ навчити її читати азбуку – українську і латинську. Сестра Геля пояснила, як складаються з букв слова, старший брат закріпив її знання, показав німецький шрифт, й вона, не маючи й п’яти років, читала на трьох мовах. Померла від дифтериту, коли їй було 4 з половиною роки. Тато потім дуже докоряв собі, що не кликали лікаря, бо боялися, що інших дітей “не пустять” до школи.

Михайло Чабан
у військовому однострої

^{*} Натерти на терці сирій бульби (очищеної з лушпини), відтиснути, додати яйце і трохи муки, солі до смаку. Окремо зварити бульби, очищеної з лушпини, потовчи, додати сира і масла, солі до смаку. Із сирій тертої бульби зробити палянички, досередини – варену товчену з сиром бульбу і зробити на зразок гусячого яйця. Кидати в кип’ячу воду. Зварені посмачують маслом.

Перша татова дочка померла малою дитиною. Називалася Розалія. Звали її Рузя. Не знаю, чи вона була Розалія, чи Евфрозина, але тато хотів, щоб я називалася так, як вона – Рузя. А мама хотіла мене назвати Наталочкою. Рішили дати мені два імені, як тоді було в звичаю, але в метрику записали тільки перше. І сталося так, що аж до 1939 року у всіх службових документах я була Евфрозиною, а звали мене тільки Наталкою. Після війни паспорт я дістала на ім'я Наталії, і потім через суд мусила встановити, що документи на ім'я Евфрозини відносяться до мене.

Мої перші вчителі

Свою освіту я почала в Стрию в “Czteroklasowej żeńskiej szkole ludowej im. Św. Elżbiety”. Вона містилася у двох дерев'яних партерових будинках при вул. Львівській (тепер Богдана Хмельницького). Один з них був зовсім маленький, на дві кімнати, другий – вузький і довгий. 1944/45 рр. в цих будинках була СШ № 1, де я була вчителькою-класоводом 3-го класу. До цього класу ходив і мій син Ярослав. Пізніше там була фельдшерсько-акушерська школа, а тепер просто квартири (сучасна вул. Хмельницького № 55 і 53). До першого класу я ходила всього місяць – захворіла, коли видужала, то кілька місяців мусіла сидіти дома і мене вчив брат. Року я не стратила, бо в наступному навчальному році після вступної екзамену мене записали в другий клас.

Директором школи був Кравчишин, батько Олени Кравчишин, яка пізніше була заслуженою вчителькою. З учителів пам'ятаю: Гравберт (єврейку), яка вчила мене в 1-му класі, Павлину Ревакович, яка була моєю вчителькою 2-4 класів, Лісінську (польку), Кравчишин Олену, Хирівську Олену. Вже за радянської влади я вчителювала з О. Хирівською в одній школі. Померла вона в нашому будинку 1966 р. (народилась 1888 р. в Стрию).

Учителька Гравбертівна була не злою, хоч педагогом радше середнім. І коли від другого класу вчила вчителька Павлина Реваковичева, учні відразу відчули великі зміни. Нова вчителька була вимоглива, але дуже добра і справедлива. Найбільша кара була посадити на підлогу перед партами, але до такого доходило рідко. Батьків здібніших учнів намовляла, щоб обов'язково їх посилали до гімназії. Слабших учнів після лекцій забирала до себе додому, давала їм їсти і доучувала їх. “Ну сьогодні наварю вам фасолі, а додому підете, аж як вивчите”, – заповідала ще в школі. Хоч викладовою мовою на лекціях мусила й далі бути польська, приватно постійно говорила по-українськи. Замість “Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus” казала вітати її перед початком лекцій словами: “Слава Ісусу Христу”. Вчила українських пісень – “Рече та стогне Дніпр широкий”, “Думи мої”, “Наша хатка” і інших. Брала участь в організації Шевченківських концертів в школі. Підготовкою цих концертів керував сам директор школи Кравчишин. Вже після останньої війни мій чоловік одного разу приходив і розказує, що його тодішній директор технікуму механізації сільського господарства прийшов того дня пізніше на роботу, бо поховав свою хазяйку. “Просила з попом, то я і взяв її попа”. Я запитала прізвище померлої, і виявилось, що це була моя вчителька Павлина Реваковичева. Тільки після її смерті я дізналась, що вона доживала віку у своїй власній хаті при вул. Лелевеля.

Один рік я мусила ходити до школи дуже далеко, аж на вул. Кохановського. Пізніше навчалася в школі ім. Кінги на розі вул. Зеленої і Баторого (тепер Шевченка). Це було під час світової війни і наука була щодругий день. Опісля вчилася у виділовій

школі ім. св. Ядвіги коло костела (за радянської влади там була педшкола, а по її ліквідації СШ № 1).

Все то були жіночі школи з польською мовою викладання. Українська мова була лише одним з предметів, і приділялося їй мало часу й уваги. Більшість викладачів були поляки, з яких запам'яталася Міхаліна Гіжейовська. Були серед вчительок і українки – Олена Хирівська, Ольга Мейська, Іванна Вітковицька⁹. Сердечні бесіди вчительки Вітковицької виховували з нас громадян і українських патріотів¹⁰.

Приватна семінарія у Стрию

Пригадую собі величаву маніфестацію або, як люди казали, “параду”, коли настала Україна. Похід йшов з піснями головними вулицями міста. Дуже багато було селян. Кожне село в своїх народних строях і співали українські пісні. А співали чудово. Із захопленням і здивуванням оглядали стріяни, як багато людей було в поході, як рівенько, гарно маршували і який панував порядок. Мама йшла до церкви і, як оповідали, її взяли “до шпалерунку”. А ми, учениці, прийшли парами із своїх шкіл. Незвичайне враження робили промови на ринку.

Восени 1918 р. була зорганізована українська державна виділова школа, яка містилася, наскільки пригадую, в Народнім домі. Я ходила там до 3-ї кл. виділової, себто до 7-го кл. (про це залишилось посвідчення, видане пізніше вчителькою Марією Мойсаковою і господинею кляси Ольгою Мейською). Вже після приходу польської влади наша ціла класа з учителькою Мойсаковою поїхала до Львова здавати екзамени за “третій виділовий” (7-й) клас в українській школі ім. Шашкевича, яка тоді була одинокою українською державною виділовою школою у Львові. Частина учениць здавали при львівській гімназії і семінарії сестер Василянок вступний екзамен до гімназії, а частина до семінара. Приймали нас надзвичайно сердечно, можна сказати, по-материнськи. Ми з товаришкою в часі обідньої перерви вийшли на вулицю і заблудили. Врешті поїхали на станцію і там зустріли своїх товаришок з учителькою. Учителька дала нам адресу, куди піти, і екзамени за 7-й клас та вступні екзамени до семінара ми дві здавали окремо.

В 1919–1920 рр. в Стрию не було державних українських шкіл, а до польської я не хотіла ходити і деякий час ходила “поза школу” – пересиджувала у товаришки. Родичам боялася признатись, а потім все таки сказала мамі – і мене стали посилати на приватні українські семінаріїні курси. Їх організували викладачі, зокрема

Шкільне свідоцтво Евфрозини (Наталі) Чабанівни, видане у Львівській українській школі ім. М. Шашкевича. 1919 р.

ті, які втратили роботу в державних школах. Там я вчилась до літа 1923 р. Наука була безплатна для незаможних учениць, інші мусили платити. Додаткові кошти збирало українське громадянство. Пані Ольга Бачинська, дружина адвоката (прославилась як колекціонер вишивок і писанок), була організатором збірок на сиріт і незаможних учнів. Сама ставала при вході на церковне подвір'я і людям незручно було переходити без датку. Як йшли до церкви, спеціально брали гроші й казали: "Там буде на фіртці Бачинська з пушкою (банкою на гроші)". За її дорученням молодь робила збірки на вулицях, де жили українці, або де були українські установи. Переважно ходили по двоє: хлопець з пушкою, до котрої люди кидали гроші, а дівчина мала прип'яту на одязі карточку з написом про ціль збірки. І я багато разів ходила на такі збірки. Проводилися також фестини¹¹ (народні свята) на користь "Рідної школи".

Семинарйні курси були спочатку в Народному домі при вул. Гоша, а потім на партері української бурси при вул. Дрогобицькій. Директором був Василь Гарасимчук, потім Михайло Білик, врешті Тадей Залеський. Господинею – помічницею директора була Наталя Галайчук, дуже добра людина – вдова по священнику, який помер від тифу на східній Україні. Михайло Білик, син селянина з Верчин недалеко від Стрия (через ріку Стрий), вчив у гімназії латину і греку, а в семінарії німецьку мову. Розповідав учням, як під час вищих студій у Відні йому доводилось тяжко працювати, щоб заробити на життя. В часі літніх ферій міг писати наукові роботи лише в неділю або пізно ночами, а в будень тато йому казав: "Досить, ти вже насидівся у Відні. Тепер бери у руки цій й до роботи!" Директор Білик добивався, щоб в школі був зразковий порядок і дисципліна. Перед початком лекцій сам стояв при дверях, слідкуючи, щоб не було запізнь. Викладання німецької мови він поставив високо. Такі твори, як "Hermann und Dorothea" Гете, короткий зміст "Nibelungen lied" і "Gudrun" – треба було вміти переказати по-німецькому. Напам'ять вивчали "Der Taucher" Шіллера й інші великі за обсягом вірші. Від тих, які не могли засвоїти програму повністю, вимагав як мінімум твердо знати матеріал підручників німецької мови за 3-й і 4-й клас початкової школи австрійських часів. Отже, його метод навчання мав великі переваги, коли порівняти з тими вчителями, які формально викладають складний матеріал, хоч більшість учнів не засвоїли елементарних знань мови. В 1931 р. М. Білик видав в Стрию власним коштом свій переклад шести пісень "Енеїди" (в шести окремих брошурах)¹². За радянської влади викладав латину у Львівському університеті. Повний переклад його "Енеїди", допрацьований Борисом Теном, вийшов уже по смерті М. Білика¹³.

Деякий час, дуже коротко, вчив української мови і літератури письменник Денис Лукіянович. Гарний, багато цікавого розповідав, але не був вимогливий, і дисципліни в нього не було. Довше викладав українську мову професор Туна. Був добрим і дотепним лектором. Добився, щоб учениці вміли думати і орієнтувалися в найважливіших питаннях даного предмету. Для шкільних письмових праць кожній учениці давав записану на карточці іншу тему, щоб не списували одна від другої. Я раз в класі писала завдання грубим, столярським олівцем, але професор оцінив роботу не за письмо, а за зміст.

Географії вчив Осип Кебузинський, математики Михайло Капшій і Теодор Романишин, співів студент Антін Грубський, руханки (фізкультури) Іван Криницький. Професор Михайло Дубицький приходив аж з Добрян. Називав мене сусідкою, бо

ходив через Лани (нашу вулицю). Вчителька рисунків Іванна Витковицька дуже любила пісні, нерозумно просила нас співати в класі українські пісні. Один рік німецьку мову викладав проф. Іван Чесак – добрий педагог, скромний, але дуже вразливий. Одного разу, коли він заходив в клас, ми з товаришкою Домбчевською разом з всіма встали на привітання. Але у мене і у моєї товаришки були розсміяні обличчя, бо перед тим розказували щось дуже смішне. Викладач ввічливо попросив вийти з класу. Щоб не побачив нас директор, довелося просидіти цілу годину аж до перерви в виходку. Пізніше ми перепросили викладача, хоч ми з нього не сміялися, ми всі його любили, поважали, і нам було дуже прикро за цей інцидент. А коли в кінці навчального року прощався з класом – то сказав: “Лише один раз учениці в вашому класі зробили мені велику прикрість, але вони це зрозуміли”.

Разом зі мною на семінарійних курсах вчилися Ольга Галицька з Болехова (пізніше дружина митця Петра Обалія), Ольга Домбчевська – дочка священика з Грусятин (почта Стрілиська, пізніше дружина лікаря Макогонського у Львові), зі Стрия – весела і енергійна Марійка Хирівська (її чоловіком був письменник Іван Зубенко, який працював у редакції “Жіночої долі” і “Жіночої волі” в Коломиї), Зонька Дикун (була пізніше дружиною гімназійного вчителя Пекарського на Волині), Ольга Йосипівна Гисяк (за радянської влади завідувачка методкабінетом для вчителів в Стрию). Моїми товаришками були Гена Сарматюк і особливо, “від серця”, Леся Грицан. Батько Лесі в ті роки вже не жив. Колись був власником нафтового шибу в Бориславі, але в шиб підійшла вода, і він віддав його жидам в оренду на 30 років, а сам став адміністратором маєтку у свого товариша графа Баліцького. Мати – з священицької родини Німцевих з Станиславщини. Винаймали собі цілий будинок на вул. Словацького, яку старші люди називали за давньою назвою Панська. Дітей було у них шість: Люхо (Еміль), Нуся (Анна), Філько (Теоділь), Олександра (Леся), Стефан, Володимира (Дзюнка), Тьопко (Петро). Тато Лесі був словак, римо-католик, і за тодішнім звичаєм сини були хрещені в римо-католицькій костелі, а дочки в греко-католицькій церкві. На польське національне свято “3 мая” хлопці приліплювали на вікна польські патріотичні гасла, а дівчата-сестри їм це зривали. А на українські річниці дівчата виставляли на вікна українські гасла і прапорці, а брати їм зривали. Одначе в цілому панувала взаємна повага і дружба, врешті брати поодружувалися з українками.

Моя товаришка Леся була різнобічно обдарована. Вона малювала акварельними і олійними фарбами. Грала на фортеп’яні, на цитрі і на скрипці. Під її впливом і я почала вчитись грати на цитрі. Ходили ми разом на лекції до Климентія Ільницького. За півгодинну гру оплата була 3 золоті 50 грошів. Я так захоплена була грою на цитрі, що нерозумно до другої години ночі переписувала ноти. Леся була здібна, працююча і при цьому дуже амбітна. Порола старий одяг і так сама навчилася шити. Шила своїм братам сорочки, сестрам суконки. Мені шила, вже як я була вчителькою в Хотині, дуже елегантні й оригінальні суконки, з використанням народних мотивів. Навчила мене малювати взір на стінах з допомогою трафарета. Сама вона скомбінувала взір з орнаментальними мотивами українських вишивок. Пізніше на влаштованому “Союзом Українок” курсі для селянок навчала куховарства. На цьому курсі вчили і гімназійні викладачі історію, літературу,

географію. Навчали і різних практичних знань. Потім було врочисте прийняття для організаторів. Леся там теж багато допомогла. Від імені організаторів курсу пані Весоловська¹⁴ (яку вважали першою особою в місті) принесла Лесі додому в нагороду коштовний перстень з брилянтом і подякувала за працю. Але Леся відмовила прийняти, сказавши: “треба було мені подякувати при всіх”.

В роки навчання в приватному семінарі я належала до Пласту. При вступі складала присягу:

“В пам’ять давньої Батьківської слави
Вкраїні обіти складаю оті:
Плекатиму силу і тіла і духа, щоб ...
... тиха журлива невольнича дума
замовкла, а гордо щоб спів наш лунав”.

Пластунки мали свої однострої. Віталися пластовим привітом СКОБ! Збирались два рази на тиждень до пластової домівки (в будинку Олесницького), де читали, займались гімнастикою. Кожен з пластунів мав щодня зробити добре діло (допомогти хворому чи товарищі в навчанні, чи хоча б навіть камінь з дороги усунути). Це записували “плюсами” до пластових нотесів. Пізніше видавали декому відзнаки, а недисциплінованих виключали. На дальші прогульки (до Карпат) мене тато не пускали, але на близькі, на околиці міста, я ходила.

Семинар у Перемишлі

Закінчення семінарійних курсів не давало прав, які мали учні державних шкіл і приватних шкіл з правом “publiczności”¹⁵. І тому учениці шукали собі місце в різних школах. Ольга Гисяк і Ольга Домбчевська в Яворові кінчали, а я вибралась до Перемишля. Мусила за один день здавати вступні іспити за III-ій курс з усіх предметів. Здавши іспити, на IV-му я вчилась в II-му Державному семінарі у Перемишлі. Раніше він був українським і разом з гімназією був при інституті українських дівчат на Татарській вул., а коли я училась, це була вже утраквістична школа (українською мовою викладали тільки деякі предмети) в окремому будинку на Засянню. Семінар № 1 (польський) був на тій самій вулиці. Лише рік я була в семінарі № 2, а тоді його скасували і приєднали до семінара № 1 (польського), хоч вчилися ми і далі в тому самому приміщенні. Таким чином, останній (V) курс я скінчила в 1925/26 р. в польському семінарі, директором якого був Заремба¹⁶.

З ученицями польками ми жили дружно. А такі кращі учениці (“форцути”), як Еля Шиманська, Іра Фрухтер добре вивчали українську мову і з захопленням читали українську художню літературу.

Інтернат

В Перемишлі я жила в інтернаті (сестер-василиянок) при вул. Сяновій Долішній № 5, лише за помешкання і харчування тато платив 60 зол. за один місяць. Мешкали там переважно діти заможних батьків, а за бідніших оплачували товариства. Сирота чи дитина прибиральниці були одягненні так само добре, як і всі інші. Але якщо кому давали допомогу, то робили це так, щоб ніхто про це не знав. З інтернату частина дівчат ходила до гімназії, частина до семінара, багато ще й до музичної школи.

Коли я прийшла перший раз до інтернату і побачила, як дівчата мовчки парами спускалися по сходах (вони йшли по сходах на ранкову молитву), мені аж страшно стало. Але швидко звикла до нового оточення, і в інтернаті було мені дуже добре. Правда, усе відбувалося на дзвінок, не вільно було сидіти і виглядати через вікно. В неділю парами ходили до церкви на Службу Божу (т. зв. учнівську, бо відправлялась спеціально для учнів усіх шкіл, хоч бували і старші люди). І лише вертаючись з церкви, могли собі дозволити перейти по Францішканській, тоді не мали нам навіть за зле, як когось з нас відпровадив знайомий хлопець (учень). Так я прожила в Перемишлі два роки, і нічого там не знаю, крім вулиць Сянової і Францішканської. Навіть замок бачила лише здалека.

Але хоча була така дисципліна, життя в інтернаті було безжурне і веселе. Виховательки-монахині були дуже добрі, вимогливі і справедливі, ніколи не сварили, а як коли зробили зауваження, то дуже делікатно. У вільний час ми собі говорили, співали, танцювали під звуки музики фортеп'яну. Більша частина учениць вчилася ще в музичній школі. Це, напевно, був найприємніший час в моєму житті.

В одній спальні зі мною були Меля Гермак, Стефа Фарило, Дарка Кушнір, Даюня (Дарія) Цапінська, Стефа Весоловська. Лянця (Мелянія) Гермак лишилась одначкою у своїх батьків, а було їх дома шестеро дітей. Вуйко Лянці єпископ Йосафат Коциловський дуже хотів, щоб хтось з родини пішов до монастиря, але тому, що вона в родині залишилася тільки одна, родичам тяжко було з тим погодитись.

Меля (Лянця) розповідала мені про недавно забитого директора української семінарії Софрона ("Сянця") Матвіяса, що він був дуже добрий. Нераз дозволяв раніше поїхати додому на вакації (канікули). І як пізніше я довідалася, Меля випадково почула, що директора мають вбити. Її дуже мучило, що не могла його попередити. Правда, йому вже багато разів звертали увагу, що він, директор української семінарії, не повинен посилати своїх дітей в польську школу, якраз тоді, коли українців дуже переслідували¹⁷. Остерігали кілька разів, що вб'ють, але він думав, що це тільки погрози. І навіть ті, що директора любили, оправдували мотиви убійників, яким вдалося перескочити за кордон.

Меля захворіла разом зі мною. Але я скоро виздоровіла, а її дали до окремої кімнати надоліні, в партері, де її могли відвідувати родичі і вуйко. Щоб полегшити перебіг хвороби, Мелі зробили застрик, та від нього вона відразу посиніла і померла. Про цю трагічну смерть потім довго ми не могли забути. А мати Мелі збожеволіла.

Пізніше мої товаришки сказали, що спочатку думали, що мене спеціально підіслали до семінарії відразу після вбивства директора як "шпіцля", щоб я вивідала дещо від своїх товаришок, зокрема про діяльність гімназистів¹⁸. Але я з дому була навчена ніколи не розказувати нічого про інших людей, і тому мені скоро стали довіряти.

Стефа Весоловська – сестрінка поета Петра Карманського, дуже гарно співала, чудово малювала. В каплиці інтернату намалювала образ, який стояв внизу перед престолом. Маю її малюнок в своєму пам'ятнику (альбомі). Деякі попадянки любили "задирати носа", але у нас цього не було. Стефа Фарило походила із села, вчилася не надзвичайно, але була дуже мила, поводитися тактовно, на нікого не сказала щось злого.

Товаришки із стрийських семінарійних курсів і з Перемишля, а також і деякі вчителі повписувалися мені до пам'ятників з віршами. Пізніше хтось мені по-видирав багато сторінок, особливо в першому пам'ятнику, де було багато гарних патріотичних віршів.

Вчителі в Перемишлі

Добрі згадки залишилися в мене про більшість вчителів. В українському семінарі українську мову і літературу викладала Ольга Греголінська, яку всі учениці називали “квіточкою”, так, як кликав її чоловік, теж викладач. Була вимоглива, всі зусилля покладала на те, щоб і найслабша знала хоча б на тверде три. Пізніше в польському семінарі вчив української мови її чоловік.

Пам'ятаю, один раз під час обговорювання творів Ольги Кобилянської, викладач поставив питання до класу: “Чому книжка Кобилянської називається “Царівна”?” Одна стала відповідати, що Орядин написав їй в щоденнику: “царівна”. Цією відповіддю викладач не був задоволений. В класі напруження, думають. Товаришка, що сидить поряд зі мною, питає: “Скажи, чому?” Я їй тихенько пояснюю: “Вона розчитувалась у філософській літературі, критикувала туполобу румунізовану інтелігенцію”. Викладач почув, підійшов до моєї парти, взяв мене за рукав і каже: “Ну! – ну!”. І я встала і сказала: “Вона – царівна духа!” І того вистачило, щоб не питав мене до кінця навчального року і поставив “5”. Дуже цінили вміння думати, робити висновки. За письмову роботу “Прощай, шкільна лавко” дістала я “дуже добре”, хоч і були відзначені мовні механічні помилки.

Дуже доброю і авторитетною була учителька музики (скрипка, фортеп'яно) і хору та теорії співу пані Олена Яцишин. Вона пізніше жила в Стрию, де й померла 1974 р. в хатині на нашому подвір'ї.

Іван Шпитковський був середнім педагогом, але людина добра, акуратна, сумлінна. Цікавими і глибокими були лекції катехита Омеляна Кормоша, який був теж викладачем релігії в чоловічої гімназії. Він помагав в часі матуральних екзаменів. Він зорганізував здібних студентів гімназії (“форцугів”), щоб вони сиділи в пивниці школи і писали твори за деяких бідних учениць, які вчилися так собі, “на посередньо”. Сам професор їм якось переносив до класи написані студентами чернетки, бо він знав, якою трагедією для незаможної учениці могла б бути нездана матура. Також і інші вчителі добре ставились до кандидаток (кандидатками називалися учениці семінарії).

З учителів польської семінарії вирізнялася Яніна Фітовська, яка викладала польську мову і літературу, а також твори світової літератури. Я конспектувала її головні думки, а вдома писала з пам'яті розширений конспект, додаючи, чого не встигла записати. Пізніше тими конспектами користувались товаришки.

Олена Кульчицька

Серед екзаменів, які я мусила здати для вступу до перемишльського семінара, був екзамен з рисунків (“малювання” по-теперішньому). На цьому останньому я мала виконати малюнок з натури за вказівкою проф. Олени Кульчицької. Протягом двох років мого навчання у Перемишлі вона вчила рисунків. На п'ятому курсі, коли всі, або майже всі, предмети стали викладати польською мовою, проф. Кульчицька

і даліше проводила лекції українською мовою. Могла собі на це дозволити, бо користувалась великим авторитетом серед усіх вчителів, в тому числі і у директора семінарії Заремби.

В школі такі предмети, як гімнастика чи малювання, вважають менш важливими. Але в Перемишлі до рисунків ставились серйозно, так само, як і до інших предметів, насамперед завдяки художниці Олені Кульчицькій. Повертаючись з літніх вакацій, кожна учениця мусила подати шкільний зошит зі своїми малюнками з природи. Вчителька вимагала, щоб кожний малюнок був “кусом життя” – чи то мертва натура, чи сценка з народного побуту: малюнки хат, народної ноші. Пам’ятаю на одній з лекцій кожна учениця дістала завдання запроєктувати вітраж з орнаментальними мотивами. Викладачці подобалися кольори мого малюнка і, сівши поруч мене, вона слідкувала, щоб я необережним мазком не зіпсувала своєї праці. Я інстинктивно відсунулась на край стільця, а вчителька на те зауважила: “Не будьте такою скромною. Це горбата скромність”.

Сама професор Кульчицька поводитися скромно, але з гідністю. Була завжди привітна і справедлива. Одягалася з артистичним смаком. Влітку носила спідничку і жакет із сірого домашнього полотна, через плече торбинку з народним орнаментом. Виховувала і в учениць повагу та любов до народної ноші. В помешканні її було так багато мистецьких речей, ніби в музеї. Дбала про те, щоб забезпечити для незаможних учениць матеріальну допомогу, але робила це так, щоб ніхто не знав. Заохочувала інших учителів та учениць, щоб допомагали тим, які не мали відповідних умов до навчання. Між собою учениці називали проф. Олену Кульчицьку “Миленька”, бо вона часто зверталася до них: “Моя миленька”.

¹ Про Лани див.: Михайло Богданович. Громадське, церковне і культурно-освітнє життя стрийських Ланів // *Квітучі береги*. Нью-Йорк, 1972. Ч. 12. С. 11-12. Тут і далі примітки Я. Ісаєвича.

² 1869 р. один з перших українських журналів “Ластівка” писав (р. II, ч. 23, с. 395), що до Стрия їздять часто, аж зі Львова хворі купатися і “вертаються нераз здорові, як риба – в воді. Така то добра тая стрийська вода”.

В 80-х роках стрийський гімназійний вчитель (пізніше перший голова “Просвіти” в Стрию) С. Дубравський після смерті жінки винаймав частину хати (чотири покої з 7-ми гостям зі Львова) на весь час “купельного сезону” (Центральний державний історичний архів України у Львові (Далі – ЦДАУЛ). Ф. 309 (НТШ). Оп. 1. Од. зб. 1324. С. 44, 178).

³ Т. Шевченка.

⁴ Назву “Валова” відновлено.

⁵ В Стрию існувала не окрема українська гімназія, а т. зв. паралельні українські відділи. Свідомства про успішність виповнялися польською мовою. Збереглися “Rólcroczny wykaz cenzur” (31 січня 1913 р.) і “Świadectwo goscze” гімназиста III року Михайла Чабана.

⁶ 28 червня 1914 р. закінчив III кл. гімн. Під час війни здав матуру.

⁷ Михайло Чабан був січовим стрільцем; в адресі листа польовою поштою названий “українським легіонером”. В рамках міжнародного обміну полоненими повернувся не пізніше весни 1918 р. з російського полону і був скерований до військового шпиталю у Відні. У 1919 р. опинився в Кам’янці на Поділлі (очевидно, у складі УГА), де працював в урядовій установі і розпочав студії у Кам’янецькому державному українському університеті.

⁸ Геля (Олена) Чабан стала пізніше монахиною – сестрою-служебницею. Див.: Я. Гриців (псевд. Я. Ісаєвича). Сестра Амалия Чабан // *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Львів, 1996. С. 349-351.

- ⁹ Свого часу І. Вітковицька належала до засновників музично-хорового товариства “Стрийський Боян” (див. друкований статут товариства, Стрий, 1901: Філія Львівського облархіву у Самборі (далі – ФЛОДА у Самборі). Ф. 55. Оп. 1. № 107).
- Учителька О. Хирівська вчила в школі ім. Ельжбети, О. Мейська та І. Вітковицька в школі ім. Ядвіги, Марія з Геців Мойсакова у школі ім. Словацького (ЦДІАУЛ. Ф. 178. Оп. 1. Од. зб. 4860. Арк. 4, 9, 11).
- ¹⁰ 19 квітня 1919 р. державний повітовий шкільний комісаріат в Стрию ухвалив назвати народні чотириклясові дівочі школи іменами Лесі Українки (колишня Кінги), Марка Вовчка (Слизувети), Марти Борецької (Словацького), виділову дівочу – св. Ольги (Ядвіги). Народні школи для хлопців отримали назви І. Франка (Собеського), Б. Грінченка (Кохановського), виділова для хлопців – ім. Т. Шевченка. Розпорядження про це підписав шкільний окружний інспектор в Стрию, прізвище нечітке, подібне до Мойсак (ФЛОДА у Самборі. Ф. 68. Оп. 1. Од. зб. 49). В 20-ті роки І. Вітковицька й М. Мойсак були серед діяльних членів товариства “Взаємна поміч українського вчителства” (див. журнал “Учительське слово” за 1922–1923 рр.).
- ¹¹ Фестин на користь УПТ відбувся, наприклад, у стрийському парку Вільшина 31 серпня 1924 р. (ФЛОДА у Самборі. Ф. 68. Оп. 1. Од. зб. 703. Арк. 12). Але, як видно з архівних матеріалів, семінарія утримувалася переважно з оплати учениць, а збірки серед громадянства і 1% самооподаткування українських фахівців і установ давали кошти для початкових українських шкіл у тих селах, де польська влада замкнула державні українські школи. У зв’язку з браком готівки, селяни давали для потреб українського приватного шкільництва також датки натурою. 11 грудня 1923 р. старшина стрийського гуртка Українського педагогічного товариства ухвалила вислати письмову подяку членам громади Конюхів, які пожертвували коло 200 коновок капуст, 11 метрів бульби і 10 000 марок грошей на потреби “Рідної школи”, як також вїтові цієї громади П. Барабашові, котрий займався збіркою пожертв (ЦДІАУЛ. Ф. 206. Оп. 1. Од. зб. 2384. С. 7).
- ¹² Публій Вергілій Марк. *Енеїди* / В 2000-ліття народин поета з латинської мови переклав Михайло Білик. I–VI. Стрий: Печатня Промислова (б.р.).
- ¹³ Видавництво Львівського університету відкинуло переклад Білика як “непрофільне видання” (М. Рильський. Хто ж видасть “Енеїду” Вергілія в українському перекладі // *Літературна Україна*. 1962. 26 жовтня). 1972 р. допрацьований Борисом Теном переклад вийшов у видавництві “Дніпро”.
- ¹⁴ Марія Весоловська (1884–1948), керівник жіночих організацій Стрийщини, сестра етнографа Володимира Охримовича і Богдана Охримовича (1877–1942), довголітнього пароха Завадова. Її чоловік Остап Весоловський (1872–1929) був судовим радником, син Богдан (1925–1971) став композитором, помер в Монреалі, але перепохований у Стрию.
- ¹⁵ Право публічності Українська вчительська семінарія отримала в 1922 р. для учениць, що вступили в тому році і в наступних. В 1926–1934 рр. директором був Омелян Цісик. В 1932–1934 рр. семінар перетворено на дівочу гімназію. Директорами були Марія Скорик (жінка співпрацівника Самбірського музею “Бойківщина” Михайла Скорика, мати композитора Мирослава Скорика), від 1936 р. – Іван Талиняк. “Школу вправ” при семінарії перетворено у 7-класову “вселюдну”. Вона була на одному подвір’ї з семінарією, а також в приміщенні Задаткової каси (колишній будинок Є. Олесницького, тепер музей). Клубок “Рідної школи” ім. Олекси Бобикевича на Ланах провадив 4-класову школу ім. Шашкевича в будинку церковного братства. Довголітньою управителькою школи була Наталя Галайчукова, вдова по Володимирі Галайчуку (помер 1919 р. від тифу як польовий духівник УГА). Про діяльність стрийських приватних шкіл є цікаві матеріали у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (Ф. 179. Оп. 36. Од. зб. 175; ф. 206. Оп. 1. Од. зб. 2389, 2390).
- ¹⁶ 2-а семінарія у Перемишлі (з українською мовою викладання) перетворена в утраквістичну двомовну від 1923/24 шк. року, остаточно ліквідована бл. 1934 р. Як бачимо, утраквістичну семінарію учениці сприйняли як польську, принаймні такою вона залишилася у їхній пам’яті.
- ¹⁷ Син С. Матвіяса ходив до польського університету Яна Казимира в роки, коли у Львові діяв таємний український університет. Замах на С. Матвіяса здійснив 30 серпня 1924 р. гімназист Роман Волощак (ЛОДА. Ф. 200. Оп. 52/2. Од. зб. 92. Арк. 4).
- ¹⁸ В той час у гімназії діяли учнівські таємні організації. 19 жовтня 1922 р. був вбитий гімназист, поліцейський донощик Филипів. Поліції не вдалося знайти учасників замаху. У гімназії діяв також таємний “куріль смерті”, який надсилав попередження тим, хто співпрацював з польською владою (Там само).

**Післяслово до спогадів
Н. А. Ісаєвич (1904–1982)**

Спогади своєї матері я записав десь на початку 60-х років, ще тоді, коли колишній архів Дрогобицької області був у Самборі (в 1977 р. його перевезли до обласного архіву у Львові). Надиктовані матеріали мама переписувала, вносила до них свої додатки, мовні зміни. Інколи наближала правопис і лексику до прийнятих в радянській школі, хоч я просив зберігати мову такою, якою вона була раніше. Оскільки, я в той час працював над нарисами для присвяченого Львівській області тому “Історії міст і сіл” (вийшов з друку в 1968 р.), то мав змогу знайти архівні матеріали про людей, установи і події, згадані у спогадах. Їх я додав до тексту у вигляді приміток, і мама ще раз переписала спогади вже разом з примітками.

Кілька слів про дальшу долю матері. Після закінчення семінарії два роки шукала роботи, а тоді працювала вчителькою і завідувачкою початкових шкіл в селах Дубенського повіту Волинського воєводства: в 1928–1932 рр. Хотин (по народному Хотінь, з наголосом на другому складі), в 1932–1933 рр. Нова Носовиця Вербської гміни того ж повіту, 1936–1939 рр. – Птицькі хутори, 1939–1941 рр. – вже за нової влади – Стара Носовиця.

Перед війною в деяких селах, в т.ч. і Хотині і Стара Носовиця, були побудовані нові школи. Але якраз в Хотині мамі довелося вчителювати ще в школі, влаштованій у колишній дяківській хаті. На одній половині була класна кімната, на другій – кімната вчителя і кімнатка сторожихи з чоловіком і дитиною, а також приміщення “свічкового заводу” (який на той час вже не діяв). Хоч сільські школи вважалися тоді двомовними (польсько-українськими), мама в класі і поза класом з дітьми розмовляла українською мовою. Тільки в тому році, коли мусила давати т.зв. кваліфікаційний екзаме́н (щоб з посади “тимчасового вчителя” перейти на посаду постійну), перейшла на польську, оскільки передбачався візит інспектора, який перевіряв знання учнів. За словами матері, шкільне керівництво з Дубна було ввічливим і доброзичливим до вчителів – на відміну від радянського часу, коли директори й завідувачі відділів освіти були далеко не такими коректними. Під час війни, за німців (так тоді казали), мама і сестра мого батька Олександра Ісаєвича влаштували у своїй хаті у Вербі навчання школярів перших класів у той час, коли школа восени 1943 р. була закрита. З осені 1944 р. до виходу на пенсію в 1960 р. Н. А. Ісаєвич була вчителькою-класоводом в школі № 1 у Стрию. Вчителі в ті роки були дуже перевантажені – крім обов’язкового писання конспектів уроків, заняття з політграмоти, різні додаткові навантаження: вивчати короткий курс історії, згодом укладати і перевіряти списки виборців, навіть переписувати садово-ягідні насадження для оподаткування.

Я. Ісаєвич